

УДК: 352.071.1:911.372(477)(091)

DOI: 10.35432/tisb342025351538

Сергій Хрустовський*аспірант кафедри публічного управління та регіоналістики**Навчально-наукового інституту публічної служби та управління**Національного університету «Одеська політехніка»**<https://orcid.org/0000-0002-3367-885X>**e-mail: serhii.khrustovskyi@gmail.com*

ЕВОЛЮЦІЯ КАТЕГОРІЙ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ В АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

У статті розглянуто історичну еволюцію категорій населених пунктів на території України – від давньоруських градів до сучасної системи міст, селищ і сіл. Автор доводить, що розвиток форм поселень має неперервний історико-правовий, соціальний і просторовий характер, який безпосередньо впливає на формування сучасної системи адміністративно-територіального устрою. Проаналізовано правові джерела та підходи до класифікації поселень у різні історичні періоди – добу Давньої Русі, Річ Посполитої, Гетьманщини, періоди перебування українських земель у складі Австрійської (Австро-Угорської) та Російської імперій, радянську та сучасну добу. Встановлено, що відсутність єдиного нормативного критерію віднесення поселення до певної категорії у минулому зумовлювала численні управлінські диспропорції, зокрема невідповідність статусу населеного пункту його реальному соціально-економічному розвитку. Окрім термінологічних уточнень, у роботі акцентується увага на необхідності врахування функціональної ролі населених пунктів, яка часто виходить за межі суто статистичних показників чисельності жителів.

Особливу увагу приділено аналізу Закону України від 28 липня 2023 р. № 3285-IX «Про порядок вирішення окремих питань адміністративно-територіального устрою України». Виявлено його позитиви та проблеми, пов'язані з надмірною жорсткістю критеріїв щодо чисельності населення й типу забудови, що створює ризики невідповідності статусу фактичним характеристикам поселень. Підкреслено, що сучасна трансформація статусу селищ міського типу в селища потребує виваженого підходу, аби уникнути адміністративного хаосу та зберегти доступ мешканців до базових соціальних послуг. Автор обґрунтовує доцільність введення в офіційну номенклатуру окремої категорії «містечко» як історично притаманної для української системи розселення проміжної форми між містом і селом. Наголошується, що відновлення поняття «містечко» узгоджується з європейськими класифікаціями ESPON і OECD, де існує аналогічна категорія «small town».

Додатково досліджено вплив процесів децентралізації на спроможність територіальних громад самостійно визначати пріоритети просторового розвитку в межах оновленої законодавчої рамки. Отримані результати можуть бути використані при вдосконаленні національної моделі просторового планування, розробці регіональної політики та модернізації законодавства про адміністративно-територіальний устрій України.

Ключові слова: адміністративно-територіальний процес, населений пункт, поселення, село, селище, місто, містечко.

Serhii Khrustovskyi*PhD-student of the Department of Public Administration and Regionalism**ESI of Public Service and Administration, Odesa Polytechnic National University**<https://orcid.org/0000-0002-3367-885X>**e-mail: serhii.khrustovskyi@gmail.com*

EVOLUTION OF SETTLEMENT CATEGORIES IN THE ADMINISTRATIVE AND TERRITORIAL PROCESS OF UKRAINE

The article explores the historical evolution of settlement categories within the administrative and territorial development of Ukraine – from the ancient fortified grads of Kyivan Rus to the modern network of cities, towns, and villages. The author demonstrates that the formation of settlement types is a continuous historical, legal, social, and spatial process that directly shapes the current structure of Ukraine's territorial organization. By analyzing legal acts and administrative practices, the study reconstructs how settlement typologies emerged and transformed under various political regimes: Kyivan Rus, the Polish-Lithuanian Commonwealth, the Cossack Hetmanate, the Austrian and Russian Empires, the Soviet Union, and independent Ukraine.

The research identifies that, historically, the absence of unified legal criteria for classifying settlements led to administrative inconsistencies, fiscal imbalances, and a mismatch between the formal status of a locality and its actual socio-economic role. For example, large industrial centers such as Yuzivka (modern Donetsk) remained officially classified as “factory settlements,” while smaller provincial towns enjoyed full self-governing rights. This inconsistency persisted throughout the imperial and Soviet periods, reflecting the tension between formal administrative designations and the dynamic evolution of settlement functions.

Particular attention is devoted to the Law of Ukraine “On the Procedure for Resolving Certain Issues of the Administrative-Territorial Structure of Ukraine”. The article evaluates this law as a significant step toward streamlining the classification of settlements while noting its shortcomings – especially the rigid quantitative thresholds for population size (10 000 for cities, 5 000 for towns) and the formal distinction between “compact” and “homestead” building patterns. Such parameters, according to the author, fail to capture the diversity of settlement morphology and can result in legal ambiguity or social dissatisfaction when a locality's functional profile contradicts its official category.

The study proposes the reintroduction of an intermediate category – *mistechko* (“small town”) – which historically existed in Ukrainian administrative tradition from the fourteenth to early twentieth centuries. This category would describe moderately urbanized settlements (5–10 thousand inhabitants) that exhibit urban features – compact housing, social infrastructure, and non-agricultural employment – without meeting the full criteria of a city. The author argues that reinstating *mistechko* would not only restore historical continuity and local identity but also align Ukraine's classification system with European standards such as ESPON's “small town” typology and the OECD's rural-urban continuum model.

Ultimately, the article concludes that an effective reform of the administrative-territorial system must integrate historical typology, spatial functionality, and socio-economic reality. The proposed conceptualization of settlement evolution provides a methodological framework for improving spatial planning, strengthening local self-government, and achieving a balanced territorial development policy in post-reform Ukraine.

Keywords: administrative and territorial process, settlement, locality, village, town, city, small town (*mistechko*).

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Населені пункти в усі історичні епохи виступали не лише елементом просторової організації, а й індикатором рівня суспільного розвитку, формою закріплення господарських, культурних і політичних відносин. Історичний розвиток системи розселення в Україні відбувався в тісному взаємозв'язку із еволюцією державницького статусу України, адміністративного управління та соціально-економічних процесів. Від давньоруських «градів» до сучасних міських агломерацій – еволюція різних форм населених пунктів відображає процес розвитку просторової структури українського суспільства.

Проблема полягає в необхідності осмислення історичної типології населених пунктів як основи для вдосконалення чинного адміністративно-територіального устрою України. В умовах політики децентралізації та розвитку просторового планування на засадах сталості особливої актуальності набуває питання класифікації населених пунктів, їх статусу, критеріїв віднесення до певної категорії, що безпосередньо пов'язано з реалізацією положень Закону України «Про порядок вирішення окремих питань адміністративно-територіального устрою України» [28]. Зазначений закон визначає порядок утворення, ліквідації, об'єднання, найменування і перейменування населених пунктів, а також регламентує питання встановлення і зміни меж, що має безпосереднє значення для формування раціональної мережі населених пунктів. На практичному рівні це вимагає врахування, як того й вимагає закон, історичних особливостей розвитку території, типологічних характеристик поселень, рівня їх соціально-економічної стійкості та просторової інтегрованості. Так, вже під час дії зазначеного закону селища Олика та Слобожанське були віднесені до категорії міст [20; 21]

Отже, дослідження еволюції форм населених пунктів в історії України має забезпечити історичне підґрунтя для удосконалення сучасної системи територіальної організації місцевого самоврядування та держави у цілому, а також дає змогу сформулювати методологічну базу для просторового планування, регіональної політики, що є одним із ключових завдань сучасної науки публічного управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Проблематика формування та розвитку системи населених пунктів в Україні має міждисциплінарний характер і досліджується на перетині історико-географічної, правової, урбаністичної наук та публічного управління. Значний внесок у вивчення історичної еволюції населених пунктів зробили українські історики та географи – М. Грушевський, Д. Багалій, І. Крип'якевич, О. Субтельний, які заклали підвалини історико-територіального аналізу розвитку міст і сіл у різні історичні періоди. В умовах незалежної України питання типології поселень та територіальної організації суспільства розробляли Я. Верменич, В. Грицак, Р. Губань, О. Кучабський, І. Магновський, Ю. Мателешко, І. Скуратович, В. Шабельников, які розглядали населені пункти як елементи системи розселення та як основу соціально-економічного простору держави. Особливу увагу вони приділяли класифікації сільських і міських населених пунктів, динаміці урбанізації, формуванню сітки поселень у контексті регіонального розвитку.

Серед останніх досліджень привертає на увагу праця І. Куліш, яка аналізує становлення, типології та трансформації сільських населених пунктів України від первісних поселень до сучасних форм. Авторка підкреслює значення історичного підходу для розуміння еволюції села як соціально-економічного феномена та базового елемента територіальної організації [14]. О. Гагалюк здійснює огляд історичних передумов формування адміністративно-територіального устрою України й підкреслює, що одна з причин проблем – це успадкованість радянської адміністративної моделі [6]. Ю. Смітюх у своєму дослідженні доходить до висновку, що інститут сучасних територіальних громад є результатом багаторічного розвитку адміністративно-територіального устрою України. Від так успіх реформи залежить від того, наскільки нова модель буде враховувати історичні особливості [36]. Р. Губань привертає увагу на те, що історична спадщина адміністративно-територіального устрою України характеризується багатством джерельної бази, неоднорідністю правового регулювання в різні історичні періоди й вимагає методологічної ретельності [8].

Величезний та цінний матеріал накопичений в межах краєзнавчих досліджень. Зокрема О. Гаврюшин розробив методику створення просторово-часової бази даних адміністративно-територіального поділу на прикладі Дніпропетровської області. Структурними компонентами його методики є виділення просторових об'єктів (адміністративних одиниць, їх меж), атрибутивних даних (дата створення/ліквідації, тип,

підпорядкування), часових параметрів (початок чинності, кінець чинності), а також підходи до картографування і обробки історичних даних про адміністративно-територіальні зміни [5]. В. Цупенко зосереджується на юридичних, адміністративних та просторових аспектах створення та функціонування нових поселень на Півдні сучасної України у XIX ст. [37]

Проте у більшості сучасних досліджень автори обмежуються аналізом адміністративно-територіальних одиниць (губерній, повітів, волостей, районів, областей тощо), не враховуючи при цьому категорії та типологію поселень, як базових елементів просторової організації суспільства. У результаті просторова структура сприймається абстрактно, без розуміння її реальної соціально-просторової основи. Увага також значною мірою концентрується на компетенції органів влади в межах територіальних одиниць, а не на формах проживання населення. Однак, неврахування категорій поселень і зосередження лише на адміністративно-територіальних одиницях призводить до звуження наукової перспективи, підміни просторової реальності адміністративною схемою та унеможливорює комплексне розуміння процесів формування й розвитку територіальної організації суспільства.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є розкрити історичну еволюцію категорій населених пунктів на території України – від ранніх поселень доби Русі до сучасної мережі сіл, селищ і міст та обґрунтувати необхідність врахування історичних чинників при визначенні, зміні чи відновленні статусу населених пунктів у контексті сучасних адміністративно-територіальних перетворень. Дослідження покликане показати, що розвиток форм поселень має неперервний історико-правовий, соціальний і просторовий характер, який повинен стати складовою сучасної політики просторового планування та реформування системи адміністративно-територіального устрою. Для досягнення поставленої мети у статті аналізуються історичні етапи формування населених пунктів в Україні; визначаються основні типи поселень у різні історичні періоди та їх функціональні ознаки; досліджуються правові засади і традиції надання, зміни або втрати статусу населених пунктів у різні епохи; доводиться взаємозв'язок між еволюцією поселень та адміністративно-територіальними реформами; обґрунтовуються методологічні підходи до врахування історичних особливостей поселень при оновленні статусів, населених пунктів у процесі децентралізації та просторового планування.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Перш за все треба зазначити, що у дослідженні історичних форм територіальної організації слід уникати модернізму, тобто механічного перенесення сучасних понять та уявлень на давні історичні епохи, що іноді зустрічається в літературі. Такі підходи спотворюють зміст історичних реалій, нівелюють відмінності між адміністративними системами різних періодів і перешкоджають об'єктивному розумінню еволюції адміністративно-територіального устрою. Принцип історизму вимагає аналізувати кожен систему управління у власних часових і соціально-правових контекстах, із збереженням її автентичних категорій та функцій.

Аналіз літератури свідчить про наявність дискусії в розумінні системи територіального поділу Давньої Русі, у т.ч. таких явищ як «земля» та «волость» [16; 17; 33]. Що стосується системи розселення, то в письмових джерелах поряд з терміном «город» («град») закріплені назви «городок», «городець», «городище», що дозволяє припустити відмінність поміж ними як формами міського розселення за масштабом та статусом. У будь-якому випадку ці поселення являли собою укріплений населений пункт, що виконував адміністративні, військові, економічні і культурні функції. Як такі, міста не відокремлювалися від території, центрами якої вони були й разом із сільськими поселеннями перебували під владою князя або призначуваним князем волостителем. Також літописи свідчать про існування на Русі певної ієрархії міських центрів, а саме – старших і молодших городів. Можна припустити, що старшими – були центрами земель, держав-князівств,

молодші – центрами уділів.

Щодо сільських територій джерела містять поняття «село», «весь», «верв», «погост». На основі аналізу писемних першоджерел можна встановити тотожність понять «село» та «весь», а також виділити два типи сільських поселень. До першого належать приватні села та їх об'єднання – *погости*, які підпорядковувались певному князю (боярину). Деякі з сіл були заміськими резиденціями князів або центрами розміщення адміністрації князя – центрами погостів. До другого типу належала більшість сіл, які були відносно вільними поселеннями за часів Давньої Русі. Тут не було постійно діючої державної адміністрації, а об'єднання сіл утворювали сільську громаду – *верв*. У будь-якому випадку, обмеженість джерел щодо часів Давньої Русі, а також щодо Великого князівства Литовського, не дозволяє встановити чіткі параметри статусів населених пунктів.

Треба зазначити, що після входження українських земель до Річ Посполитої лексика щодо поселень значною мірою була не лише розвинена, але й змінена [10]. Зокрема лексема «город» («град») перейшла у мовні запасники й здебільше була замінена лексемою польського походження «*місто*». За часів Річ Посполитої можна вже достатньо повно реконструювати правовий статус міст. Так у системі розселення виокремлювалися:

По-перше, самоврядні міста (міста із повним магдебургським правом). Зазначені міста на підставі королівського привілея, виокремлювалися із складу повітів (староств) й поряд з останніми входили безпосередньо до складу воєводств. Вони мали власний магістрат, право обирати війта, самостійно здійснювати суд і регулювати господарське життя.

По-друге, міста без магдебурзького права, що входили до складу повіту та керувалися разом із іншими населеними пункту старостою повіту.

По-третє, міста з неповним магдебургським правом («під опікою короля»), які мали лише окремі елементи самоврядування й залишалися під владою старости, зокрема у судових питаннях або юрисдикція міста не поширювалася на деякі частини міста (юридики) [7; 13].

За адміністративною функцією міста за часів Річ Посполитої поділялися на воєводські та повітові центри.

У цей ж період з'являється така форма розселення як *містечко* (miasteczko) – проміжна форма між селом та містом. Містечко не виокремлювалося у складі повіту в самостійну територіальну одиницю, не набувало статус міста, однак на підставі привілеїв на торги і ярмарки, які надавалися власниками, отримувало право на ярмарки, ринок, ремесла. Як й містяни, жителі містечок володіли особистою свободою на відміну від жителів сіл. Як правило, ці населенні пункти виникали при маєтках польської шляхти або монастирів, а мешканці поєднували сільське господарство з ремісничими промислами. Прикметною етносоціальною рисою багатьох містечок була наявність єврейської кагальної громади на відміну від міста, які мали виключно християнські громади. Різновидом містечка можна вважати «*підмістечко*» – поселення під владою (у власності) міста на самоврядних правах.

Сільський тип розселення за часів Річ Посполитої характеризувався кількома видами поселень. Основна форма сільського поселення – село (пол. wieś), мешканці якого (кріпаки чи вільні селяни) займалися сільськогосподарською працею. Села належали королю, пану-землевласнику, монастирю та входили до складу волостей (об'єднання кількох сіл). Крім звичайних сіл, були також «*вільні села*» з певними привілеями «*wola*». «Вольні села» звільнялися від ренти/ податків на певний час з метою залучення поселенців. На базі маєтку (панського двору із службовими будівлями та житлом дворових) виникала також така форма поселення як *фольварк* [9].

Зазначені типи поселень багато в чому продовжували розвиватися під час козацької державності [11; 15; 34]. Зміни відбулися лише в адміністративному статусі міст – категорії полкових міст (центр полку як адміністративної одиниці Гетьманщини) та сотенних міст (центр сотні).

Своєрідна система розселення буда представлена на Запорізькій Сечі. Поселення

Запорізької Січі – це унікальний тип колонізаційно-військової організації українського степу XVI–XVIII ст., що поєднували військовий, адміністративний та господарський характер. Попри власне Січі (укріплений табір-фортеця, що виконувала адміністративно-політичні функції), в мережі поселень були представлені *паланкові городки*, у яких розміщувався невеликий гарнізон, арсенал, церква; *зимівники* – невелике господарське поселення, яке мало оборонні елементи (земляний вал, палісад, сторожова вежа); *слобідки* – поселення колишніх селян-утікачів, які селилися під захистом Січі; *перевози* – місце переходу через річку з укріпленням та митницею; *застава* – невелике укріплення, де мешкали також члени козацьких родин.

Суттєві зміни відбулися у системі розселення після інкорпорації Гетьманщини до складу Російської імперії, поділів Речі Посполитої та приєднання до складу Російської імперії Північного Причорномор'я. Зокрема система розселення на українських землях під владою Австрійської (Австро-Угорською) імперії характеризувалися наступними видами населених пунктів (табл. 1).

Таблиця 1

Населені пункти Австрійської (Австро-Угорською) імперії

Вид поселення	Юридичний статус
Місто (Stadt)	Центр округу (Kreis) та повіту (Bezirk). Мало міські права, органи міського самоврядування (магістрат). Регулювалися «Законом про міські статuti».
Містечко (Markt, Miasteczko)	Жителі не належали до селянського стану, однак не володіли правами міщан. Було підлегле повітовій адміністрації та регулювалося «Положенням про адміністративні округи (Bezirksordnung)».
Село (Dorf)	Основна одиниця сільського розселення; Центр гміни (Gemeinden) або у складі (гміни). Статус визначався «Патентом про сільські громади» (Gemeindeordnung), а з 1863 (для Буковини), з 1866 р. (для Галичини) «Гмінним статутом» 1866 р. (Gemeindeordnung für Galizien)
Хутір / відруб (Einzelhof, Streusiedlung)	Індивідуальне господарство або невелика група садіб, відокремлена від села.
Маєток/ фольварк (Gutshof)	Садіба поміщика або монастиря; юридично підпорядковане власнику.
Промислове поселення (Industrieort, Werkdorf)	Невелике поселення при мануфактурі або копальні; адміністративно залежне від міста або повіту.

Міський статус на українських землях у складі Австрійської (Австро-Угорської) імперії надавався імператорським указом (Diplom / Patent) або через затвердження місцевого статуту. Чітких критеріїв надання міського статусу не було встановлено, але мінімальна чисельність населення повинна була складати від 2 тис. осіб (залежно від краю). Більшість населення міст мала належати не до селянського стану, а в поселенні переважати кам'яна забудова [18].

За часів Російської імперії адміністративно-територіальний устрій визначався такими актами, як «Установи для управління губерній» (1775 р.), «Жалувана грамота містам» (1785 р.), «Настанова про губернські установи» (1846-1849 рр.), «Міське положення» (1870 р.) [1; 2; 4; 35]. Міста на території сучасної України поділялися на кілька категорій:

- градоначальництва (міста з правами губернії);
- губернські міста (центри губерній);
- повітові міста (міста – центри повітів);
- заштатні міста (міста, які не були центрами повітів).

Рішення про заснування або надання статусу міста ухвалював імператор, що оформлювалося височайшим указом (маніфестом або рескриптом), який публікувався у «Повному зібранні законів Російської імперії» та вносився до офіційного «Списку міст Російської імперії». Губернатори могли ініціювати клопотання про надання статусу міста до Сенату, хоча офіційних критеріїв не було встановлено. Однак за практикою місто мало мати постійне населення не менше 2-3 тисяч осіб, серед яких повинні бути купці трьох гільдій,

міський спосіб життя (ринок, базар, ремесла), наявність регулярного плану забудови, затвердженого Петербурзьким головним архітектурним комітетом. Відповідно до «Жалуваної грамоти містам» (1785 р.), статус міста передбачав наділення його окремим юридичним статусом, визначення міщанського стану окремого від інших станів та можливість створювати власну систему станового самоврядування у вигляді міських зібрань, міських дум та міських голів. Проте міське самоврядування займало другорядний характер у системі управління містами й поступалося градоначальникам та поліцмейстерам. Також внаслідок ускладненої системи, міське самоврядування у всіх заштатних та значною мірою повітових містах аж до «Міського положення» (1870 р.) не вдалося сформувати й управління містом здійснювалося підлеглими губернаторові т.зв. городничими.

У зв'язку із інкорпорацією Правобережної України в систему поселень Російської імперії виникли також численні містечка (в інших частинах імперії зазначений тип був фактично відсутній). На відміну від міст, статус яких надавався імператором через Сенат, містечка не створювалися спеціальними указами. Їх статус визначала губернська адміністрація на підставі історичної традиції (переважно колишніх польських «miasteczko»), демографічних і економічних ознак. Міністерство внутрішніх справ затверджувало містечка у складі губернських «Списків населених місць» і остаточно погоджувало цю категорію. Як правило, містечка повинні були мати населення понад 1 тис., обов'язково мати площу, базар, ярмарки, ремісничі лавки, одну-дві церкви/синагоги. Містечка перебували у складі волості (низова територіальна одиниця в Російській імперії після повіту), а іноді були центром волості. Серед сільських [3] та інших видів поселень на території України у складі Російської імперії були представлені (таблиця 2):

Таблиця 2

**Види поселень (окрім міст та містечок)
на теренах сучасної України у складі Російської імперії**

Вид	Визначення	Особливості статусу	Населення
Село	Головний тип сільського поселення	Мало церкву, базар, школу. Було центром сільської громади, могло бути центром волості.	Селяни
Деревня	Невелике поселення	Входило до складу сільської громади	Селяни
Завод/ Шахта	Заводське (промислове) поселення	Підпорядковувалося заводській адміністрації	Робітники
Слобода	Поселення, засноване переселенцями або звільненими солдатами	Осередок ремесл та торгівлі	Ремісники, дрібні торговці
Хутір	Індивідуальне господарство або невелике відокремлене від сіл поселення	Приписувався до ближчого села або деревні	Селяни
Виселок	Нове поселення, що відокремилось від села	Проміжна форма між селом та хутором	Селяни
Колонія	Поселення іноземних колоністів (німців, болгар, сербів, швейцарців, чехів тощо)	Особливий правовий статус: власне самоврядування, школи, віровизнання	Селяни, ремісники
Станиця	Осередок козацьких родин	Мала елементи самоврядування; підпорядковувалась окрім повіті й військовому начальству	козаки, ремісники
Курінь/ Заїмка / балка	Сезонне поселення		Селяни
Аул / татарське село	Поселення кримських татар чи ногайців	Родоплемінна структура, місцеві звичаї	Мусульмани

Зазначені категорії за поданням повітових справників Міністерство внутрішніх справ вносило до «Списків населених місць», що й означало погодження відповідної категорії населених пунктів.

Отже, на початку XX ст. система населених пунктів на території сучасної України представляла з себе досить строкату та неузгоджену систему, що частково пояснювалося відсутністю єдиного нормативного акту, який би чітко визначав критерії віднесення поселення до певної категорії. Різні правові акти лише частково описували статус міст, але не врегульовували статус інших типів населених пунктів. Через це в офіційних списках одночасно фігурували міста, заштатні міста, містечка, посади, слободи, заводські поселення – без чітких меж між ними. Чимало поселень, які за населенням, забудовою й економічною роллю давно перетворилися на де-факто міста, юридично залишалися поселеннями при заводах («неофіційні міста»). Навпаки, частина старих заштатних міст фактично занепала до рівня великих сіл, але формально зберігала міський статус. Поселення без міського статусу не могло утримувати школи, лікарні, каналізацію, поліцію, навіть якщо мало кошти. Через це багато які індустріальні центри Донбасу та Придніпров'я залишалися під контролем приватних компаній, а не держави.

Відсутність регулярних переглядів статусів призводила до дисбалансу у фінансуванні та управлінні: промислові центри не мали міських дум і самоврядування, а занепалі міста отримували державні кошти «за інерцією». Щоб поселення отримало статус міста, потрібен був імператорський указ за поданням Сенату чи губернатора. Процес міг тривати роками або десятиліттями, вимагав політичного сприяння. Унаслідок цього формальні критерії ставали вирішальними. Наприклад, Юзівка (з понад 30 тис. мешканців на початку XX ст.) залишалася «заводським поселенням», тоді як деякі провінційні міста з 3-5 тис. осіб формально мали повноцінне самоврядування.

У офіційній статистиці й судово-поліційній системі населені пункти поділялися по-різному: за адміністративним статусом, адміністративно, за соціальними характеристиками населення, віросповіданням. Один і той самий населений пункт міг у різних відомствах мати різні статуси (наприклад: у Міністерстві фінансів як місто, у Міністерстві внутрішніх справ як містечко, у церковних списках як село). Статус населеного пункту визначав станову структуру населення (міщани, купці, дворяни, селяни). Зміна статусу тягла за собою перехід людей в інші стани, що було юридично й фінансово складно. Тому влада часто уникала змін статусів, щоб не порушувати податкові й станові реєстри. До цього додавалися й регіональні відмінності обумовлені збереженням категорій поселень на приєднаних землях, які не вкладалися в загальноімперську схему.

Період Визвольних змагань лише посилив зазначені проблеми. Зокрема різні уряди, що створювалися на території України, приймали рішення щодо перетворення статусу населених пунктів, що не завжди визнавалося при зміні влади. В умовах громадянської війни місцеві органи також досить часто приймали відповідні рішення не ставлячи до відома центральні державні установи.

Намагання вирішити зазначені проблему припадає на період пов'язаний із утвердженням радянської форми української державності. Так, вже у 1920 р. Всеукраїнський центральний виконавчий комітет (ВУЦВК) заборонив губернським виконавчим комітетам здійснювати зміни у територіальному поділі без погодження із ВУЦВК. У 1924 р. була прийнята Інструкція про порядок віднесення населених пунктів до категорій міських та сільських [12]. Відповідно до неї всі населенні пункти, що мали статус міста у попередні часи, мали населення не менш як 10 тис. мешканців та де були сформовані міські Ради отримували міський статус. Інші населені пункти, зокрема містечка, слободи, села тощо залишалися у незмінному статусі.

ВУЦВК також міг прийняти рішення про надання їм статусу міста за клопотанням губернських виконавчих комітетів за умов наявності не менш як 3-х тис. мешканців. До

відповідного клопотання треба було надати інформацію щодо кількості жителів, відсотка осіб, що працювали в промисловості та несільськогосподарському виробництві; кількості домогосподарств, загальної житлової площі; наявності освітніх установ, електричного освітлення, бруку на вулицях; про стан торгівлі та промисловості та їх форми власності.

Під час адміністративно-територіальної реформи 1922-1925 рр. пов'язаною із створенням округів та районів [19; 26] більшість міст набули статусу міст районного підпорядкування, а адміністративні центри округів (близько 50) набули статусу міст окружного підпорядкування. Ліквідація округів у 1930 р. й перехід на нетривалий час до дволанкової системи управління [27] призвела до виникнення міст республіканського підпорядкування (18 міст). Створення у 1932 р. областей [32] призвело до закріплення двох категорій міст – обласного та районного підпорядкування.

В процесі адміністративно-територіальних перетворень відбулися зміни щодо інших категорій населених пунктів. Зокрема, за рішеннями ВУЦВК в процесі встановлення категорій населених пунктів в процесі районування на базі містечок, а також деяких сіл та слобод виникла категорія селищ міського типу (СМТ) [22; 23]). У Конституції УСРР 1929 р. до видів населених пунктів у складі УСРР були віднесені лише міста, СМТ та села. Причому на підзаконному рівні категорія “селище” використовувалася як родова, що призвело до появи окрім СМТ, фактично інших видів – селищ як сільської форма розселення (часто колишні хутори, деревні, поселення підсобних господарств тощо), курортних селищ, робітничих селищ, дачних селищ. На відміну від СМТ та більшості сіл у даних поселеннях не утворювалися місцеві Ради. В Конституції УРСР 1937 р. до населених пунктів були віднесені міста, селища, станиці і села.

Слід зазначити, що під час державно-територіальних перетворень 30-х та 40-х рр., всі міські населені пункти Польщі, Румунії та Чехословаччини, що увійшли до складу УРСР зберегли свій статус з віднесенням до певної категорії міст. Інші населені пункти були переведені до категорії селищ міського типу або сіл. Також Циркулярним листом Центрального статистичного управління СРСР 1956 р. всі столиці союзних республік (включно з Києвом) були визначені в якості міст республіканського підпорядкування, що призвело до закріплення цієї категорії міст.

У зв'язку із застарілістю норм Інструкція про порядок віднесення населених пунктів до категорій міських та сільських 1924 року та необхідності впорядкування системи населених пунктів внаслідок індустріальних процесів, у 1956 р. було прийняте Положення про порядок віднесення населених пунктів до категорій міст, селищ міського типу і робітничих селищ [30]. Відповідно до нього, всі населені пункти поділялися на міські та сільські. Міськими вважалися міста республіканського, обласного і районного підпорядкування, селища міського типу та робітничі селища. Зокрема:

до категорії міст республіканського підпорядкування могли бути віднесені міста з населенням понад 500 тисяч жителів, що були найбільш великими економічними, культурними і адміністративними центрами, мали інші особливі умови і подальший розвиток яких викликав необхідність в безпосередньому керівництві з боку загальнореспубліканських органів;

до категорії міст обласного підпорядкування могли бути віднесені міста, що налічували понад 50 тисяч жителів, мали розвинену промисловість, значне комунальне господарство, житловий фонд, були економічними і культурними центрами для навколишніх районів і потребували безпосереднього керівництва з боку обласних органів. В окремих випадках до міст обласного підпорядкування могли бути віднесені міські поселення з числом жителів менше 50 тисяч чоловік, якщо ці поселення мали велике промислове і культурно-політичне значення та перспективу економічного розвитку;

до категорії міст районного підпорядкування могли бути віднесені населені пункти, що мали промислові підприємства, комунальне господарство, житловий фонд, розвинену

сітку учбових, культурно-освітніх, лікувальних і торговельних закладів та налічували не менше 10 тисяч жителів, з яких переважно більшість мали становити робітники, службовці та члени їх сімей.

до категорії СМТ могли бути віднесені населені пункти, розташовані навколо промислових підприємств, залізничних вузлів, гідротехнічних споруд і стаціонарних санаторно-лікувальних та оздоровчих закладів, якщо ці поселення досягли певного рівня благоустрою, мали великий житловий фонд, налічували не менше 2 тис. жителів, з яких понад 60% становили робітники, службовці та члени їх сімей. При цьому населені пункти, що були районними центрами і мали не менше 2 тис. жителів, могли бути віднесені до СМТ і при наявності меншого числа робітників та службовців, але не нижче 50% від загального числа населення.

до категорії робітничих селищ могли бути віднесені населені пункти, розташовані навколо промислових підприємств, будов і залізничних станцій, де проживало понад 500 жителів, з яких переважно більшість працюючого населення становили робітники і службовці промислових підприємств або транспорту.

Всі інші населені пункти УРСР вважалися сільськими поселеннями – селами або селищами. Одиночні двори, що знаходилися поблизу населених пунктів, приєднувалися до тих поселень, з якими вони мали зв'язок в господарському та адміністративному відношенні.

Віднесення населених пунктів до категорії міст республіканського і обласного підпорядкування здійснювалося Президією Верховної Ради УРСР. Надання категорії міст районного підпорядкування, СМТ і робітничих селищ, як й визнання належності населених пунктів до числа сіл або селищ належало до повноважень виконавчих комітетів обласних Рад.

У 1965 р. зазначені норми були дещо модифіковані [31]. Зокрема, була скасована категорія робітничих селищ, а більша частина з них переведена до складу СМТ. Також до компетенції Президії Верховної Ради УРСР було віднесене вирішення питань щодо надання статусу міст районного значення за поданням виконавчих комітетів обласних Рад.

Були вдосконалені норми щодо впорядкування адміністративно-територіального процесу. Зокрема, при порушенні питання про віднесення населеного пункту до категорій міст до Президії Верховної Ради УРСР мали подаватися клопотання з докладним обґрунтуванням доцільності пропонованих змін, а також довідка щодо загального числа населення, в тому числі окремо – робітників, службовців, колгоспників; перелік основних промислових підприємств, будов, інших господарських одиниць з зазначенням їх потужності і числа працюючих на кожному з них; коротку характеристику комунального господарства, відомості про кількість і обсяг житлового фонду з зазначенням його належності; відомості про соціально-культурні і побутові установи; річний бюджет; відомості про існуючі і передбачувані, у зв'язку з запроєктованими змінами, штати та річний фонд зарплати працівників виконкому Ради, його відділів і управлінь, джерела покриття додаткових видатків на утримання апарату, наявність робочих приміщень для нового апарату; розмір земельної площі населеного пункту з зазначенням основних землекористувачів; назва найближчої залізничної станції і відстань до неї.

При віднесенні населених пунктів до категорії СМТ до виконавчих комітетів обласних Рад мали подаватися пропозиція районних Рад з обґрунтуванням доцільності віднесення до категорії СМТ, а також довідка, в якій мало бути зазначено загальне число населення, в тому числі окремо – робітників, службовців, колгоспників, перелік основних промислових підприємств, будов, інших господарських одиниць з зазначенням їх потужності і числа працюючих на кожному з них; коротка характеристика комунального господарства, відомості про кількість і обсяг житлового фонду з зазначенням його належності; відомості про соціально-культурні і побутові установи; річний бюджет; розмір земельної площі населеного пункту та її основних землекористувачів; назва найближчої залізничної станції і

відстань до неї.

При взятті на облік і реєстрації нових населених пунктів – подання районних Рад із зазначенням обставин виникнення населеного пункту, дати і підстав його забудови, основні економічні показники і перспективи розвитку, пропозиції про передачу до складу сільської або міської Ради або утворення окремої Ради.

Прийняття Конституції УРСР 1978 р. викликали необхідність чергової модифікації адміністративно-територіального процесу. Відповідно до Указу Президії Верховної Ради УРСР від 12.03.1981 № 1654-X «Про порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою Української РСР» [29] були модифіковані деякі норми, у т.ч. до міст республіканського підпорядкування, могли бути віднесені міста з кількістю населення, як правило, понад 1 млн чоловік. Також уточнювався та уніфіковувався перелік документів, які подавалися до відповідних органів, що включав окрім обґрунтування доцільності пропозицій, також економічну характеристику, яка мала містити відомості про загальну кількість населення, в тому числі робітників, службовців, колгоспників, перелік основних промислових підприємств, будівельних, транспортних та інших організацій з зазначенням їх виробничих показників, кількості працюючих на кожному з них; відомості про комунальне господарство, житловий фонд з зазначенням його належності, соціально-культурні заклади, підприємства торгівлі і побуту, про річний бюджет; відомості про наявні і передбачувані у зв'язку з пропозиціями, що вносяться, структуру і штати виконавчого комітету Ради, його відділів і управлінь, джерела покриття додаткових видатків на утримання працівників органів державного управління, наявність приміщень для них; розмір території населеного пункту з зазначенням основних землекористувачів; найменування найближчої залізничної станції і відстань від населеного пункту.

Зазначений порядок у цілому зберігався до 2023 р. з врахуванням вимог Конституції України 1996 р. Так, функції щодо міст, були покладені на Верховну Раду України у цілому. Крім того, радянська класифікація міст була замінена на міста зі спеціальним статусом, обласного та районного значення. Також у період 1991-1996 рр. до компетенції Верховної Ради АРК було віднесення вирішення питань щодо надання статусу та категорій містам в АРК.

У зв'язку із прийняттям Конституції України 1996 р. з системи поселень України були виключені СМТ. Однак, аж до прийняття Закону України «Про порядок вирішення окремих питань адміністративно-територіального устрою України» СМТ обліковувалися органами статистики у Класифікаторі об'єктів адміністративно-територіального устрою України в якості окремого виду поселень [24].

Адміністративно-територіальна реформа 2015-2021 р. та Закон України «Про порядок вирішення окремих питань адміністративно-територіального устрою України» призвели до суттєвих змін у системі населених пунктів.

По-перше, у системи розселення були визначені населенні пункти та поселення. Населеним пунктом визнається компактно заселене місце проживання людей, що утворилося внаслідок історичних традицій, господарської та іншої діяльності, яке має сталий склад населення, власну назву та відокремлену територію із встановленими у передбаченому законом порядку межами. Поселеннями визнаються компактні місця проживання людей за межами населеного пункту, які не мають сталий складу населення та не віднесені до категорії населеного пункту.

По-друге, була остаточно скасована категорія СМТ, а до населених пунктів були віднесені виключно міста, селища, села. При цьому селища визнавалися в якості сільської форми розселення.

По-третє, низовою ланкою територіального поділу ставали не населені пункти, а територіальні громади, а села, селища та міста визнавалися виключно формою розселення в межах територіальних громад. Зазначене також призвело до ліквідації різних категорій міст

обласного та районного значення, що й було закріплене відповідним Кодифікатором адміністративно-територіальних одиниць та територій територіальних громад [25];

По-четверте, були встановлені жорсткі вимоги щодо категорій населених пунктів. Зокрема містом визнається населений пункт з переважно компактною забудовою, загальна чисельність жителів якого становить не менш як 10 тисяч. Селище – населений пункт з переважно садибною забудовою, загальна чисельність жителів якого становить не менш як 5 тисяч. Селом – населений пункт із садибною забудовою, загальна чисельність жителів якого становить менше 5 тисяч.

По-п'яте, на нових засадах будується територіальний процес в частині населених пунктів. Зокрема, обов'язковим стало громадське обговорення відповідних питань. Утворення та ліквідація населених пунктів, надання селу статусу селища, віднесення селища до категорії сіл було віднесене до повноважень Кабінету Міністрів України на підставі подання ради територіальної громади, в межах території якої розташований відповідний населений пункт. Всі питання пов'язані із містами (надання селищу статус міста, перетворення міста у селище) відповідно до Конституції України належить до компетенції Верховної Ради України. При цьому при під час утворення (ліквідації) населених пунктів, віднесення населених пунктів до іншої категорії повинні враховуватися:

- історичні, географічні, соціально-економічні, природні, екологічні, етнічні, культурні умови місцевості;
- якість та доступність надання адміністративних та інших послуг;
- ефективність та якість управління територією;
- демографічна ситуація;
- транспортна доступність та комунікація;
- наслідки стихійних лих, техногенних аварій та воєнних дій;
- необхідність забезпечення інфраструктурної та фінансової спроможності місцевого самоврядування здійснювати визначені законом повноваження на відповідній території.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Закон України «Про порядок вирішення окремих питань адміністративно-територіального устрою України» став важливим кроком упорядкування категорій населених пунктів. Але водночас він створив деякі проблеми, що мають бути вирішені у подальшому правовому регулюванні адміністративно-територіального процесу.

Закон чітко встановлює три категорії населених пунктів – міста, селища, села. Проте перетворення колишніх населених пунктів зі статусом СМТ у селища, як різновид сільських населених пунктів, було здійснене без врахування усіх правових наслідків. Визначені пороги щодо чисельності населення призводить до питання: що робити з населеними пунктами, чисельність населення яких не вкладається у зазначені межі, але які за забудовою/функціями не чітко вписуються в ці категорії. Наслідки широкомасштабного вторгнення, міграція та демографічні зміни (в тому числі депопуляція) ускладнюють точне вимірювання чи прогнозування чисельності населення, що ставить під сумнів відповідність певній категорії.

Закон встановлює, що міста характеризується компактною забудовою, у той час як селище та село садибною забудовою. Ці критерії носять досить формальний характер і не враховують дихотомії функцій (наприклад, населений пункт як селище може мати великі промислові чи транспортні функції, а село бути фактично напівурбанізованим). Забудова як критерій («садибна», «компактна забудова») не має точних кількісних характеристик, що породжує юридичну невизначеність, яка впливає на визначення певної категорії населеного пункту. Треба також зазначити, що діючі норми накладають обмеження щодо забудови міських та сільських поселень, що унеможлиблює, наприклад, будівництво багатоповерхівок у сільських поселеннях, якими стали колишні СМТ.

Закон передбачає, що віднесення населених пунктів до іншої категорії є окремою

процедурою задля врахування історичних, соціально-економічних, демографічних, інфраструктурних тощо умов. Не завжди зрозуміло, хто має ініціювати зміну категорії, хто платить за проєкт землеустрою, якою має бути підтримка для населених пунктів, які втрачають статус. Суттєвим є колізії між категоріями «територія територіальної громади» та «територія населеного пункту», що породжує розрив між статусом населеного пункту і статусом територіальної громади, до якої він належить.

Ледве не визначальним є ризик невідповідності між категорією населеного пункту й реальним станом та очікуваннями мешканців. Зокрема, якщо населений пункт має категорію «селище», але фактично за забудовою, інфраструктурою чи функціями ближчий до міста, це породжує невідповідність – жителі гостро відчують невідповідність статусу реальному стану, що може впливати на інвестиції, розвиток, свідомість населення.

У зв'язку із зазначеним вважаємо за потрібне визначити у переліку населених пунктів категорію «містечко» як реальну соціально-просторову форму. Як було доведено, містечко є традиційною українською формою розселення починаючи з XIV ст. й аж до початку XX ст. Як зазначалося, сучасна трипільна класифікація «місто - селище – село» не охоплює малі урбанізовані поселення (5-10 тис. мешканців), які не відповідають критеріям «міста», але й не є суто «сільськими» завдяки компактній й дуже часто багатопверховій забудові, наявності закладів освіти охорони здоров'я, культури тощо, а також несільськогосподарському роду занять мешканців. Від так містечка будуть фіксувати урбанізований характер поселення без формального статусу «міста» й забезпечувати перехідний механізм для селищ, що намагаються отримати міський статус. Для багатьох територіальних громад термін «містечко» буде мати важливе символічне значення, адже буде свідчати про історичну наступність, відмінність від суто сільського середовища, підсилює локальну гордість.

Нарешті категорія «містечко» відповідає європейським категоріям. Зокрема ESPON 2017+ (European Spatial Planning Observation Network) фіксує у системі населених пунктів т.зв. «small town», що відмінні від cities/ urban centres й які відповідають, зокрема miasteczko (Польща), městys (Чехія), mestečko (Словаччина), nagyközség (Угорщина), Kleinstadt (ФРН).

Список використаних джерел

1. Бондаренко О. Жалувана грамота містам та міські положення 1870 та 1892 рр. у сучасній вітчизняній історіографії. *Соціум. Документ. Комунікація. Серія: Історичні науки*. 2020. Вип. 10. С. 57-83.
2. Верховцева І. Одна з «Великих»: реформа сільського самоврядування в Росії як панімперський проєкт (1861–1900-ті рр.). *Київські історичні студії*. 2022. № 2. С. 15-27.
3. Верховцева І.Г. Самоврядування селян в імперському дискурсі другої половини XIX – початку XX ст.: терміни «сільська громада», «община», «адміністративна община». *Гуржіївські історичні читання*. 2017. Вип. 12. С. 114-129.
4. Вовк О. Й. Жалувана грамота містам 1785 року як джерело міського права українських міст. *Правові новели*. 2018. № 6. С. 7-15.
5. Гаврюшин О. В. Методика укладання просторово-часової бази даних з історії адміністративно-територіального поділу Дніпропетровщини. *Молодий вчений*. 2017. № 11. С. 1048-1051.
6. Гагалюк О. І. Особливості організації та історичні передумови адміністративно-територіальної реформи в Україні. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2020. № 3. С. 33-41.
7. Гіпч В. В. Місто-держава чи місто в державі? Міщанський стан у політичній системі Речі Посполитої XVI–XVII ст. *Проблеми політичної історії України*. 2014. Вип. 9. С. 4-16.
8. Губань Р. В. Методологічні особливості дослідження історії правового регулювання адміністративно-територіального устрою. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2018. № 1-2. С. 66-81.

9. Губрик О. Сільська громада в Україні XIV-XVIII ст. *Український історичний журнал*. 1997. №5. С.52-66.
10. Жила Т. І. Лексика на позначення одиниць територіального поділу в словниках XVI – XVII ст. *Система і структура східнослов'янських мов: До 60-річчя наукової і педагогічної діяльності професора М. Я. Брицина: Збірник наукових праць*. К.: Знання України, 2004. С. 136-141.
11. Заруба В. М. Адміністративно-територіальний устрій та адміністрація Війська Запорозького у 1648-1782 рр. Д.: Ліра ЛТД, 2007. 379 с.
12. Інструкція про порядок перечислення залюднених пунктів до розряду міських або сільських осель: Постанова ВУЦВК та РНК від 25 квітня 1924.
13. Кириченко Ю. М. Поширення Магдебурзького права та його особливості в містах України. *Форум права*. 2011. № 4. С. 361-366.
14. Куліш І. М. Історичні аспекти розвитку сільських населених пунктів України. *Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія : Економічні науки*. 2014. № 2. С. 116-120.
15. Магновський І. Адміністративно-територіальний поділ українських земель у період козацького державотворення XVII-XVIII ст. *Право України*. 2010. №4. С. 343-348.
16. Магновський І. Й. Адміністративно-територіальний устрій Київської Русі: історико-правовий аспект. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2010. №3. С. 55-164;
17. Мателешко Ю. П. Адміністративно-територіальні одиниці Київської Русі X-XI ст.: проблеми термінології (історіографія питання). *Науковий вісник Ужгородського університету. Сер. : Історія*. 2013. Вип. 1. С. 152-159;
18. Поповичук О. М. Правові засади організації місцевого самоврядування в Австрії в імперську добу. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2013. № 6. С. 54-58.
19. Про адміністративно-територіальний поділ УСРР та про спрощення Радянського апарату: Постанова ВУЦВК від 25 жовтня 1922 р.
20. Про віднесення селища Олика Луцького району Волинської області до категорії міст: Постанова Верховної Ради України від 17.04.2025 № 4372-IX
21. Про віднесення селища Слобожанське Чугуївського району Харківської області до категорії міст: Постанова Верховної Ради України від 13.03.2025 № 4317-IX
22. Про встановлення точного списку міст і містечок скасованої Київської губернії: Постанова ВУЦВК від 9 вересня 1925 р.
23. Про загальну назву селищ міського типу: Постанова ВУЦВК від 28 жовтня 1925 р.
24. Про затвердження Класифікатору об'єктів адміністративно-територіального устрою України: Наказ Державного комітету України по стандартизації, метрології та сертифікації від 31.10.1997 № 659
25. Про затвердження Кодифікатора адміністративно-територіальних одиниць та територій територіальних громад: Наказ Міністерства розвитку громад та територій України від 26.11.2020 № 290.
26. Про ліквідацію губерній і перехід на трьохступеневу систему управління: Постанова ВУЦВК від 03 червня 1925 р.
27. Про ліквідацію округів і перехід на двоступеневу систему управління: Постанова ВУЦВК і РНК УСРР від 02 серпня 1930 р. №225
28. Про порядок вирішення окремих питань адміністративно-територіального устрою України: Закон України від 28.07.2023 № 3285-IX
29. Про порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою Української РСР: Указ Президії Верховної Ради УРСР від 12.03.1981 № 1654-X

30. Про порядок віднесення населених пунктів до категорій міст, селищ міського типу і робітничих селищ Української РСР: Указ Президії Верховної Ради УРСР від 30 грудня 1956.
31. Про порядок найменування і перейменування областей, районів, міст та інших населених пунктів і вирішення деяких питань адміністративно-територіального поділу в Українській РСР: Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 28 червня 1965 р.
32. Про утворення обласних виконавчих комітетів на території УСРР: Постанова ВУЦВК від 09 лютого 1932 р.
33. Ричка, В. М. Про адміністративно-територіальний устрій давньоруських земель у XI-XII ст. *Український історичний журнал*. 1983. № 2. С. 94-100.
34. Семенов В.М. Адміністративно-територіальний поділ України періоду Козацької доби (друга пол. XVII-XVIII ст.). *Актуальні проблеми державного управління: Збірник наукових праць*. № 1 (31). Х.: ХарРІДУ НАДУ, 2007. С. 219-228.
35. Семків В. О., Хомко Л. В. Самоврядування в українських містах Австро-Угорської та Російської імперій другої половини XIX ст. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського. Серія : Історія*. 2011. Вип. 19. С. 245-249.
36. Смітюх Ю. П. Від кріпосного права до інституту об'єднаних територіальних громад – історична ретроспектива адміністративних реформ. *Гілея: науковий вісник*. 2020. Вип. 156. С. 351-358.
37. Цубенко В. Історико-правові аспекти організації південних поселень на території України (1857–1867). *Науковий вісник Одеського національного економічного університету*. 2019. № 1. С. 205-223.

References

1. Bondarenko, O. (2020). Zhaluvana hramota mistam ta miski polozhennia 1870 ta 1892 rr. u suchasni vitchyzniani istoriografii [Charter of Cities and City Statutes of 1870 and 1892 in modern domestic historiography]. *Sotsium. Dokument. Komunikaitsiia. Seriia: Istorychni nauky - Socium. Document. Communication. Series: Historical Sciences*, (10), 57–83. [in Ukrainian].
2. Verkhovtseva, I. (2022). Odnа z «Velykykh»: reforma silskoho samovriaduvannia v Rosii yak panimperskyi proiekt (1861–1900-ti rr.) [One of the "Greats": rural self-government reform in Russia as a pan-imperial project (1861–1900s)]. *Kyivski istorychni studii -Kyiv Historical Studies*, (2), 15–27. [in Ukrainian].
3. Verkhovtseva, I. H. (2017). Samovriaduvannia selian v imperskomu dyskursi druhoi polovyny XIX – pochatku XX st.: termyny «silska hromada», «obshchyna», «administratyvna obshchyna» [Peasants' self-government in the imperial discourse of the second half of the 19th – beginning of the 20th century: the terms "village community", "obshchina", "administrative community"]. *Hurzhiivski istorychni chytannia - Gurzhiy Historical Readings*, (12), 114–129. [in Ukrainian].
4. Vovk, O. I. (2018). Zhaluvana hramota mistam 1785 roku yak dzherelo miskoho prava ukrainskykh mist [The Charter of Cities of 1785 as a source of urban law of Ukrainian cities]. *Pravovi novely - Legal Novels*, (6), 7–15. [in Ukrainian].
5. Havriushyn, O. V. (2017). Metodyka ukladannia prostorovo-chasovoi bazy danykh z istorii administratyvno-terytorialnoho podilu Dnipropetrovshchyny [Methodology of creating a space-time database on the history of the administrative-territorial division of Dnipropetrovsk region]. *Molodyi vchenyi - Young Scientist*, (11), 1048–1051. [in Ukrainian].
6. Hahaliuk, O. I. (2020). Osoblyvosti orhanizatsii ta istorychni peredumovy administratyvno-terytorialnoi reformy v Ukraini [Features of organization and historical prerequisites of administrative-territorial reform in Ukraine]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Ekonomichni nauky - Herald of Khmelnytskyi National University. Economic Sciences*, (3), 33–41. [in Ukrainian].

7. Hipich, V. V. (2014). Misto-derzhava chy misto v derzhavi? Mishchanskyi stan u politychnii systemi Rechi Pospolytoi XVI–XVII st. [City-state or city within a state? The burgher estate in the political system of the Polish-Lithuanian Commonwealth of the 16th–17th centuries]. *Problemy politychnoi istorii Ukrainy - Problems of Political History of Ukraine*, (9), 4–16. [in Ukrainian].
8. Huban, R. V. (2018). Metodolohichni osoblyvosti doslidzhennia istorii pravovoho rehuliuвання administratyvno-terytorialnoho ustroiu [Methodological features of research into the history of legal regulation of administrative-territorial structure]. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava - Philosophical and Methodological Problems of Law*, (1-2), 66–81. [in Ukrainian].
9. Hubryk, O. (1997). Silska hromada v Ukraini XIV–XVIII st. [Rural community in Ukraine of the 14th–18th centuries]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal - Ukrainian Historical Journal*, (5), 52–66. [in Ukrainian].
10. Zhyla, T. I. (2004). Leksyka na poznachennia odynts terytorialnoho podilu v slovykakh XVI – XVII st. [Vocabulary for designating units of territorial division in dictionaries of the 16th – 17th centuries]. *Systema i struktura skhidnoslov'ianskykh mov - System and Structure of East Slavic Languages*, 136–141. Kyiv: Znannia Ukrainy. [in Ukrainian].
11. Zaruba, V. M. (2007). Administratyvno-terytorialnyi ustroi ta administratsiia Viiska Zaporozkoho u 1648–1782 rr. [Administrative-territorial structure and administration of the Zaporozhian Host in 1648–1782]. Dnipro: Lira LTD. [in Ukrainian].
12. Instruksii pro poriadok perechyslennia zaliudnennykh punktiv do rozriadu miskykh abo silskykh osel [Instruction on the procedure for classifying populated points as urban or rural settlements]: Resolution of VUTsVK and RNK. (1924, April 25). [in Ukrainian].
13. Kyrychenko, Yu. M. (2011). Poshyrennia Mahdeburzhkoho prava ta yoho osoblyvosti v mistakh Ukrainy [Spread of Magdeburg Law and its features in the cities of Ukraine]. *Forum prava - Law Forum*, (4), 361–366. [in Ukrainian].
14. Kulish, I. M. (2014). Istorychni aspekty rozvytku silskykh naselenykh punktiv Ukrainy [Historical aspects of the development of rural settlements in Ukraine]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnogo tekhnolohichnoho universytetu. Serii: Ekonomichni nauky - Bulletin of Zhytomyr State Technological University. Series: Economic Sciences*, (2), 116–120. [in Ukrainian].
15. Mahnovskiy, I. (2010). Administratyvno-terytorialnyi podil ukrainskykh zemel u period kozatskoho derzhavotvorennia XVII–XVIII st. [Administrative-territorial division of Ukrainian lands during the period of Cossack state formation in the 17th–18th centuries]. *Pravo Ukrainy - Law of Ukraine*, (4), 343–348. [in Ukrainian].
16. Mahnovskiy, I. Y. (2010). Administratyvno-terytorialnyi ustroi Kyivskoi Rusi: istoryko-pravovyi aspekt [Administrative-territorial structure of Kyivan Rus: historical and legal aspect]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav - Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, (3), 55–164. [in Ukrainian].
17. Mateleshko, Yu. P. (2013). Administratyvno-terytorialni odynts Kyivskoi Rusi X–XI st.: problemy terminolohii (istoriografiia pytannia) [Administrative-territorial units of Kyivan Rus in the 10th–11th centuries: problems of terminology (historiography of the issue)]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Ser.: Istorii - Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Ser.: History*, (1), 152–159. [in Ukrainian].
18. Popovychuk, O. M. (2013). Pravovi zasady orhanizatsii mistsevoho samovriaduvannya v Avstrii v impersku dobu [Legal principles of the organization of local self-government in Austria in the imperial era]. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy - Scientific Notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine*, (6), 54–58. [in Ukrainian].
19. Pro administratyvno-terytorialnyi podil USRR ta pro sproshchennia Radianskoho aparatu [On the administrative-territorial division of the Ukrainian SSR and on the simplification of the Soviet apparatus]: Resolution of VUTsVK. (1922, October 25). [in Ukrainian].
20. Pro vidnesennia selyshcha Olyka Luts'koho raionu Volynskoi oblasti do katehorii mist

[On classifying the settlement of Olyka, Lutsk district, Volyn region, as a city]: Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine No. 4372-IX. (2025, April 17). [in Ukrainian].

21.Pro vidnesennia selyshcha Slobozhanske Chuhuivskoho raionu Kharkivskoi oblasti do katehorii mist [On classifying the settlement of Slobozhanske, Chuhuiv district, Kharkiv region, as a city]: Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine No. 4317-IX. (2025, March 13). [in Ukrainian].

22.Pro vstanovlennia tochnoho spysku mist i mistechok skasovanoi Kyivskoi huberni [On establishing an exact list of cities and towns of the abolished Kyiv province]: Resolution of VUTsVK. (1925, September 9). [in Ukrainian].

23.Pro zahalnu nazvu selyshch miskoho typu [On the general name of urban-type settlements]: Resolution of VUTsVK. (1925, October 28). [in Ukrainian].

24.Pro zatverdzhennia Klasyfikatoru ob'ektiv administratyvno-terytorialnoho ustroiu Ukrainy [On approval of the Classifier of objects of the administrative-territorial structure of Ukraine]: Order of the State Committee of Ukraine for Standardization, Metrology and Certification No. 659. (1997, October 31). [in Ukrainian].

25.Pro zatverdzhennia Kodyfikatora administratyvno-terytorialnykh odynyts ta terytorii terytorialnykh hromad [On approval of the Codifier of administrative-territorial units and territories of territorial communities]: Order of the Ministry of Development of Communities and Territories of Ukraine No. 290. (2020, November 26). [in Ukrainian].

26.Pro likvidatsiiu hubernii i perekhid na trokhstupenevu systemu upravlinnia [On the liquidation of provinces and the transition to a three-tier management system]: Resolution of VUTsVK. (1925, June 03). [in Ukrainian].

27.Pro likvidatsiiu okruhiv i perekhid na dvostupenevu systemu upravlinnia [On the liquidation of districts and the transition to a two-tier management system]: Resolution of VUTsVK and RNK of the UkrSSR No. 225. (1930, August 02). [in Ukrainian].

28.Pro poriadok vyrishennia okremykh pytan administratyvno-terytorialnoho ustroiu Ukrainy [On the procedure for resolving individual issues of the administrative-territorial structure of Ukraine]: Law of Ukraine No. 3285-IX. (2023, July 28). [in Ukrainian].

29.Pro poriadok vyrishennia pytan administratyvno-terytorialnoho ustroiu Ukrainskoi RSR [On the procedure for resolving issues of the administrative-territorial structure of the Ukrainian SSR]: Decree of the Presidium of the Verkhovna Rada of the UkrSSR No. 1654-X. (1981, March 12). [in Ukrainian].

30.Pro poriadok vidnesennia naselenykh punktiv do katehorii mist, selyshch miskoho typu i robitnychykh selyshch Ukrainskoi RSR [On the procedure for classifying settlements as cities, urban-type settlements, and workers' settlements of the Ukrainian SSR]: Decree of the Presidium of the Verkhovna Rada of the UkrSSR. (1956, December 30). [in Ukrainian].

31.Pro poriadok naimenuvannia i pereimenuvannia oblastei, raioniv, mist ta inshykh naselenykh punktiv i vyrishennia deiakykh pytan administratyvno-terytorialnoho podilu v Ukrainskii RSR [On the procedure for naming and renaming regions, districts, cities and other settlements and resolving certain issues of administrative-territorial division in the Ukrainian SSR]: Decree of the Presidium of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR. (1965, June 28). [in Ukrainian].

32.Pro utvorennia oblasnykh vykonavchykh komitetiv na terytorii USRR [On the formation of regional executive committees on the territory of the Ukrainian SSR]: Resolution of VUTsVK. (1932, February 09). [in Ukrainian].

33.Rychka, V. M. (1983). Pro administratyvno-terytorialnyi ustroi davnyoru skykh zemel u XI-XII st. [On the administrative-territorial structure of Old Rus lands in the 11th-12th centuries]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal - Ukrainian Historical Journal*, (2), 94–100. [in Ukrainian].

34.Semenov, V. M. (2007). Administratyvno-terytorialnyi podil Ukrainy periodu Kozatskoi doby (druha pol. XVII-XVIII st.) [Administrative-territorial division of Ukraine during the Cossack

era (second half of the 17th-18th centuries)]. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia - Actual Problems of Public Administration*, 1(31), 219–228. Kharkiv: KharRIDU NADU. [in Ukrainian].

35.Semkiv, V. O., & Khomko, L. V. (2011). Samovriaduvannia v ukrainskykh mistakh Avstro-Uhorskoï ta Rosiiskoi imperii druhoï polovyny XIX st. [Self-government in Ukrainian cities of the Austro-Hungarian and Russian Empires in the second half of the 19th century]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu im. Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Istoriiia - Scientific Notes of Vinnytsia State Pedagogical University. Series: History*, (19), 245–249. [in Ukrainian].

36.Smitiukh, Yu. P. (2020). Vid kriposnoho prava do instytutu ob'iednanykh terytorialnykh hromad – istorychna retrospektyva administratyvnykh reform [From serfdom to the institution of united territorial communities – a historical retrospective of administrative reforms]. *Hileia: naukovyi visnyk - Gilea: Scientific Bulletin*, (156), 351–358. [in Ukrainian].

37.Tsubenko, V. (2019). Istoryko-pravovi aspekty orhanizatsii pivdennykh poselen na terytorii Ukrainy (1857–1867) [Historical and legal aspects of the organization of southern settlements on the territory of Ukraine (1857–1867)]. *Naukovyi visnyk Odeskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu - Scientific Bulletin of Odesa National Economic University*, (1), 205–223. [in Ukrainian].